

KRZYSZTOF JASIECKI
Polska Akademia Nauk, Warszawa*

POLSKA TRANSFORMACJA W PERSPEKTYWIE RÓŻNORODNOŚCI KAPITALIZMU¹

Streszczenie

Artykuł charakteryzuje systemowe przemiany polskiej gospodarki w perspektywie instytucjonalnej różnorodności kapitalizmu (*Varieties of Capitalism*). Przedstawia syntetycznie jej główne założenia, najczęściej dyskutowane typologie rodzajów kapitalizmu oraz ich zastosowania do europejskich państw pokomunistycznych. W takim kontekście teoretycznym gospodarka Polski jest rozpatrywana z uwzględnieniem rozmaitych kryteriów i typologii kapitalizmu (liberalnego, koordynacyjnego, zależnego, hybrydowego itd.). Wyszczególnione są również atuty poznawcze oraz ograniczenia takiej perspektywy analizy kształtującego się modelu gospodarczego Polski i innych państw Europy Środkowej i Wschodniej.

Słowa kluczowe: różnorodność kapitalizmu (*Varieties of Capitalism*), kapitalizm w Europie Środkowej i Wschodniej, polski wariant kapitalizmu

UWAGI WPROWADZAJĄCE

Zmiany systemowe w państwach pokomunistycznych są charakteryzowane na wiele różnych sposobów. Jedną z bardziej nośnych teoretycznie możliwości w tym zakresie otwiera perspektywa różnorodności kapitalizmu (*Variety of Capitalism*, VoC), rozwijana przez neoinstytucjonalistów, socjologów organizacji i badaczy porównawczej ekonomii politycznej. Perspektywa ta wyrosła z przeświadczenia,

* Dr hab. prof. nadzw., Instytut Filozofii i Socjologii PAN, e-mail: kjasiecki@ifispan.waw.pl

¹ Artykuł stanowi prezentację tez, których rozwinięcie zawiera moja praca *Kapitalizm po polsku. Między modernizacją a peryferiami Unii Europejskiej* wydana przez IFiS PAN jesienią 2013 r.

że wbrew zapowiedziom orędowników ekonomii neoliberalnej i nowych odmian teorii modernizacji, współczesny kapitalizm nie przekształca się w jeden model ustrojowy w skali świata, lecz raczej modyfikuje jego wcześniejsze warianty, a także wytwarza nowe odmiany gospodarki rynkowej.

Coraz częściej w taki sposób rozpatrywane są również zmiany systemowe w Polsce i innych krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Zwolennicy tego podejścia skupiają się na podobieństwach i różnicach instytucjonalnych w gospodarkach kapitalistycznych, które uznawane są za kluczowe w dyskusji na temat odmiennych dróg rozwoju gospodarczego i ich efektywności. Jego główne założenie przyjmuje, że nie istnieje jedna, najlepsza droga organizowania gospodarki rynkowej. W warunkach globalizacji procesom konwergencji instytucji gospodarczych towarzyszą bowiem równocześnie tendencje do utrzymywania się ich odrębności i powstawania nowych konfiguracji czynników produkcji, tworzących odmienne oblicza kapitalizmu w różnych państwach i regionach świata.

Globalizacja poszerza spektrum układów instytucjonalnych organizujących gospodarki rynkowe i związki między tworzącymi je klasami społecznymi a państwem. Po upadku socjalizmu państwowego w Europie Wschodniej jesteśmy zatem raczej uczestnikami kolejnej rywalizacji systemowej, w której *różne odmiany kapitalizmu odnoszą względne sukcesy w różnych okresach i pod różnymi warunkami*, niż świadkami ponadczasowej dominacji jednej z takich odmian [Ingham 2011: 273]. Takie kolejne warianty kapitalizmu „chińskiego”, „rosyjskiego” itd., stały się też przedmiotem zainteresowania socjologii instytucji i międzynarodowej ekonomii politycznej [zob. Morgan i in. 2010; Stubbs i in. 2006]. Prezentowany artykuł stanowi próbę aplikacji perspektywy różnorodności kapitalizmu (VoC) do Polski po 1989 roku na tle dyskusji dotyczącej również innych europejskich państw pokomunistycznych. Jego punktem wyjścia jest charakterystyka tej perspektywy z uwzględnieniem podziału na gospodarki liberalne oraz gospodarki oparte na koordynacji, który zaproponowali Peter A. Hall i David Soskice [2001].

Rozszerzenie Unii Europejskiej spowodowało, że ich propozycja instytucjonalnej analizy kapitalizmu zaczęła być dyskutowana w odniesieniu do nowych ustrojów gospodarczych Europy Środkowej i Wschodniej, a także państw powstałych po rozkładzie Związku Radzieckiego oraz krajów Azji Wschodniej. Ponieważ perspektywa różnorodności kapitalizmu początkowo bazowała jedynie na badaniach dotyczących wysoko rozwiniętych państw OECD, jej rozszerzenie na znajdujące się na niższym poziomie rozwoju i bardzo zróżnicowane gospodarczo kraje pokomunistyczne wywołuje liczne kontrowersje teoretyczne oraz empiryczne. Badacze wskazują na walory poznawcze tej perspektywy, dające

m.in. interesujące możliwości badań porównawczych nad kolejnymi wariantami kapitalizmu, jak również ograniczenia wynikające z konieczności uwzględnienia wielu okoliczności odmiennych od jej dotychczasowych przesłanek, takich jak pokomunistyczna przeszłość, niedorozwój rynkowej struktury instytucjonalnej, brak jej spójności oraz inne konfiguracje aktorów społecznych, w tym zwłaszcza słabość klas prywatnych właścicieli.

PERSPEKTYWA RÓŻNORODNOŚCI KAPITALIZMU

Spośród najbardziej znanych przejawów takiego sposobu myślenia warto przywołać dwie publikacje, które na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku znacząco wpisały się w debatę rozpatrującą ewolucję współczesnego kapitalizmu. Gosta Esping-Andersen [1990/2010] dokonał charakterystyki wiązki instytucji gospodarczych wyróżniającej trzy modele kapitalistycznego państwa opiekuńczego: liberalny, korporatystyczny i socjaldemokratyczny. Z kolei Michel Albert [1994] przedstawił dwa główne warianty rozwiniętej gospodarki rynkowej – neoliberalny model anglosaski oraz model nadreński.

W dyskusjach nawiązujących do tego rodzaju badań powstała już bardzo obszerna literatura, wywodząca się przede wszystkim z tradycji ekonomicznego i socjologicznego instytucjonalizmu oraz francuskiej teorii regulacyjnej inspirowanej przez marksizm. Kluczowymi kategoriami tego nurtu analiz są pojęcia „systemu koordynacji” i „komplementarności instytucjonalnej”. Charakterystyka systemu koordynacji instytucji gospodarczych stała się główną przesłanką jednej z najczęściej dyskutowanych typologii wariantów kapitalizmu w państwach wysoko rozwiniętych, którą sformułowali Peter A. Hall i David Soskice [2001] we wprowadzeniu do książki *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundation of Comparative Advantage*. Zgodnie z ich propozycją, głównym kryterium rozróżnienia takich wariantów jest sposób koordynacji działalności firm z otoczeniem instytucjonalnym rozpatrywany z punktu widzenia konkurencyjności przedsiębiorstw.

System koordynacji gospodarki umożliwiający porównanie „odmian kapitalizmu” analizowany jest w pięciu wymiarach uznawanych za kluczowe dla rozwoju firm: stosunków pracy, szkolenia zawodowego i edukacji, ładu korporacyjnego, relacji pomiędzy firmami oraz kompetencji pracowników i ich współpracy w realizacji celów przedsiębiorstw. W oparciu o łączną analizę powyższych segmentów instytucjonalnych, koncepcja ta wyróżnia dwa główne rodzaje gospodarek kapitalistycznych – gospodarki liberalne (*liberal market economies*) oraz gospodarki oparte na koordynacji (*coordinated market economies*). W gospodar-

kach liberalnych firmy koordynują swoją działalność w zakresie wymiany dóbr i usług głównie za pośrednictwem rynku i relacji kontraktowych, które opierają się na typowej dla ekonomii neoklasycznej kalkulacji kosztów transakcyjnych. Koordynacja działalności gospodarczej firm odbywa się zgodnie z hierarchiami i regułami konkurencyjnych rynków, określanymi przez sygnały cenowe. Natomiast gospodarki oparte na koordynacji częściej wykorzystują nierynkowe metody sterowania, strategiczne interakcje i sieci współpracy, które przybierają wiele form, takich jak planowanie gospodarcze rządu, pomoc publiczna lub porozumienia zbiorowych aktorów gospodarki (komisje trójstronne, umowy zbiorowe).

Tak charakteryzowane gospodarki stanowią przeciwstawne bieguny spektrum, wzdłuż którego można uszeregować wiele gospodarek kapitalistycznych. Hall i Soskice umieścili je na skali rozciągającej się pomiędzy dwoma spolaryzowanymi „typami idealnymi” – gospodarkami liberalnymi bądź gospodarkami opartymi na koordynacji. Stany Zjednoczone uznali za archetyp pierwszego z nich, a Niemcy za modelowy przykład drugiego. Spośród dużych gospodarek OECD jako wolnorynkowe sklasyfikowano kraje anglosaskie, a za gospodarki oparte na koordynacji uznano Niemcy, Japonię, Szwajcarię, kraje Beneluksu i państwa skandynawskie. Natomiast Francja, Włochy, Hiszpania, Portugalia, Grecja i Turcja znalazły się bliżej środka tej polaryzacji, co ujawniło także ograniczenia i niewystarczalność dychotomicznej typologii kapitalizmu².

Oprócz pojęcia systemu koordynacji, w dyskusjach na temat odmian współczesnego kapitalizmu zasadniczą rolę pełni kategoria „komplementarności instytucjonalnej”, która skupia się na sposobach łączenia zasobów różnych segmentów gospodarki. Opisuje ona powiązania pomiędzy nimi, które nadają (lub powinny nadawać) instytucjom gospodarczym charakter spójnej całości, sprzyjającej wytwarzaniu ekonomicznej i społecznej wartości dodanej. Tworzą one efekt synergii, „sprzężenia zwrotne”, których przykładem jest ład korporacyjny sprzyjający podnoszeniu kwalifikacji pracowników i współpracy w realizacji celów firm. Podobnie jak koordynacja, wzory komplementarności uważane są za jeden z zasadniczych wymiarów różnorodności kapitalizmu.

Połączenie analiz koordynacji i komplementarności związków między instytucjami dostarczyło narzędzi teoretycznych do tworzenia typologii współczesnych wariantów kapitalizmu wychodzących także poza dychotomiczne rozróżnienie

² Ta grupa państw została określona jako inny typ kapitalizmu, „kapitalizm śródziemnomorski”, charakteryzujący się dużym sektorem rolnym, wysokim poziomem interwencjonizmu państwa i koordynacji w niektórych dziedzinach gospodarki, m.in. w sferze finansowania korporacyjnego [Hall, Soskice 2001: 19–21]. Mechanizmy łączenia koordynacji rynkowej i nierynkowej w Europie Południowej są także określane jako *mixed market economies* [Molina, Rhodes 2007: 223–252].

gospodarek liberalnych i koordynowanych. Rozwijanie tego nurtu badań, w tym poszerzenie empirycznej bazy uogólnień i rozpatrywanych sfer instytucjonalnych, m.in. relacji między firmami i ich klientami, a także wprowadzanie rozmaitych nowych wskaźników ilościowych, przyczyniło się do wyodrębnienia kolejnych podtypów gospodarek kapitalistycznych. Najbardziej znanym przykładem takiego podejścia jest propozycja Bruno Amable [2003], który wyróżnił pięć modeli kapitalizmu (rynkowy, socjaldemokratyczny, azjatycki, kontynentalno-europejski i południowo-europejski) lub wyodrębnione przez Vivien Schmidt [2002] trzy kluczowe warianty kapitalizmu europejskiego bazujące na rynku, państwie i instytucjach pośredniczących. Ich egzemplifikacjami są Wielka Brytania, Francja oraz Niemcy.

Debata dotycząca różnorodności kapitalizmu skupia się przede wszystkim na państwach wysoko rozwiniętych, które wyróżniały się znaczącą stabilnością ram instytucjonalnych umożliwiającą prowadzenie długookresowych porównań i standaryzacją danych wynikającą z przynależności do OECD. Upadek socjalizmu państwowego w Europie Wschodniej oraz rosnąca rola niektórych krajów azjatyckich, latynoskich i afrykańskich, wprowadziły jednak nowe zróżnicowania rozwojowe, które zwiększają konkurencyjność modeli kapitalizmu, m.in. poprzez tworzenie jego kolejnych odmian ustrojowych. Rozszerzenie tej perspektywy badawczej na państwa pokomunistyczne nastąpiło, gdy część z nich weszła do Unii Europejskiej. Owa zmiana wiązała się z zakończeniem reform przeprowadzanych w okresie transformacji oraz z przechodzeniem do następnych etapów rozwoju już w ramach zakreślonych przez integrację tej części regionu z euroatlantyckimi strukturami politycznymi, gospodarczymi i wojskowymi³. W Europie Środkowej i Wschodniej przejście to wpisuje się w poszukiwania nowych koncepcji teoretycznych wyjaśniających przemiany tego regionu po wyczerpaniu się w końcu lat dziewięćdziesiątych paradygmatu transformacji, skupionego na charakterystyce przejścia od monocentrycznego ładu socjalizmu państwowego do policentrycznego ładu demokracji i kapitalizmu. W takim ujęciu transformację pokomunistyczną rozpatrywano głównie jako transplancję instytucji z Zachodu i „modernizację przez integrację” z Unią Europejską, w czym dostrzegano

³ Bank Światowy [2008] uznał, że nowe państwa członkowskie Unii Europejskiej z Europy Wschodniej, tj. Bułgaria, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Polska, Rumunia, Słowacja, Słowenia i Węgry, nie są już gospodarkami w okresie przejściowym, *transition economies*. Reformy gospodarcze realizowane w tych państwach zbliżyły je strukturalnie do krajów wyżej rozwiniętego kapitalizmu, co oznacza, że zwykła restrukturyzacja firm i wykorzystywanie taniej siły roboczej przestało być receptą na ich rozwój.

strukturalne podobieństwo do procesu „modernizacji przez internacjonalizację” występującego paralelnie także w Ameryce Łacińskiej [Przeworski 1995].

Polscy socjologowie podsumowujący użyteczność wybranych podejść teoretycznych po pierwszej dekadzie transformacji ustrojowej podkreślali jednak, że paradygmat transformacji zaczął tracić na znaczeniu ze względu na przejście społeczeństwa do innej fazy rozwoju. Zasadnicze wyróżniki tej fazy w coraz mniejszym zakresie mają bowiem charakter procesów charakterystycznych dla społeczeństw pokomunistycznych. Stają się bardziej uniwersalne, podlegające działaniom globalnych megatrendów, a także zaznacza się ich uczestnictwo w systemie światowym, co wymaga nowego odzwierciedlenia teoretycznego, zwłaszcza porównawczego [np. Wnuk-Lipiński, Ziółkowski 2001: 32–33]. Przykładem takiej sytuacji jest Polska, która *z zależności od MFW przeszła już do zależności od światowych rynków* [Lipton 2000: 107].

Zgodnie z logiką paradygmatu transformacji wyłanianie się nowych form ustrojowych w Europie Środkowej i Wschodniej opisywano początkowo głównie poprzez odniesienia do koncepcji znanych z dyskusji prowadzonych na Zachodzie. W taki sposób rozpatrywano problematykę modeli zmian ustrojowych na wzór reform negocjowanych w Hiszpanii, wyboru systemu prezydenckiego lub parlamentarno-gabinetowego, demokracji konsensualnej bądź większościowej, pluralizmu czy też korporatyizmu w systemie reprezentacji interesów, a także wyboru między różnymi modelami gospodarczymi (liberalnym, oligarchicznym, etatystycznym itd.).

Badacze zwracają uwagę na dużą heterogeniczność i rozbieżne kierunki zmian ustrojowych występujące na tym obszarze. Wynikają one ze zróżnicowania politycznego, kulturowego, historycznego, gospodarczego, społecznego, demograficznego i językowego. Jeśli brać łącznie pod uwagę wymienione kryteria, wyróżnia się region środkowoeuropejski (Grupa Wyszehradzka), bałkański (południowoeuropejski) oraz poradziecki, dzielący się z kolei na obszar bałtycki, słowiański, kaukaski i środkowoazjatycki⁴. Powyższe zróżnicowania znajdują odzwierciedlenie również w sferze modeli ekonomicznych i poziomu

⁴ Inna propozycja wyróżnia pięć grup krajów reprezentujących odmienne modele ekonomiczne, polityczne i społeczne: 1) republiki bałtyckie (Estonia, Łotwa, Litwa); 2) Europa Środkowa (Polska, Czechy, Słowacja, Węgry); 3) Europa Południowo-Wschodnia (Bułgaria, Rumunia) oraz dwie grupy krajów Wspólnoty Niepodległych Państw; 4) zróżnicowana WNP-9 (m.in. Rosja, Ukraina, Kazachstan, Azerbejdżan) i 5) WNP-3, tyranie na sowiecką modłę, jak Białoruś, Turkmenistan i Uzbekistan [Aslund 2010: 372–376].

rozwoju gospodarczego⁵. Tworzą one spektrum wariantów wykraczających poza dychotomiczną typologię gospodarki liberalnej i koordynowanej w ujęciu Hall'a i Soskice'a, co próbowano początkowo zdefiniować jako „kapitalizm wschodnioeuropejski”, charakteryzujący się m.in. specyficznymi stosunkami własności przetasowanej, w nowy sposób łączącej własność prywatną i własność sektora publicznego [Stark 1996; Stark, Bruszt 1998].

Niektórzy badacze uważają jednak, że nowe warianty mają charakter przejściowy, a ze względu na nieukształtowany w pełni lub zmienny charakter sposobów koordynacji rynkowej i nierynkowej, trudno je rozpatrywać jako odrębny rodzaj kapitalizmu [Hancke i in. 2009: 290] bądź też dyskusyjny jest ich stabilny i długookresowy rozwój [Nolke, Vliegenthart 2009: 676]. Wyrażany jest również pogląd, że różnice pomiędzy europejskimi państwami pokomunistycznymi [w tym należącymi do UE, jak i nie będącymi jej członkami] nie są na tyle głębokie i utrwalone, by sensownie rozpatrywać je w kategoriach jakichkolwiek sztywnych granic instytucjonalnych [Zielonka 2007: 57].

Inni, nie rozstrzygając jednoznacznie czasu ich trwania i perspektyw rozwoju, wyodrębniają różne narodowe odmiany skonsolidowanej gospodarki rynkowej, takie jak Estonia i Słowenia, Czechy, Polska i Ukraina; gospodarki hybrydalne Rosji, Kazachstanu, Gruzji czy Bałkanów Zachodnich bądź też odmiany „kapitalizmu państwowego” – Chiny i Białoruś [Lane, Myant 2007]. Podejmowane są także próby charakterystyk porównujących wybrane państwa regionu, m.in. Polskę i Ukrainę [Mykhnenko 2007], Czechy i Rosję [Bruszt 2000], rozpatrywane jako antypody Estonię i Słowenię [Feldman 2007; Buchen 2007] bądź też grup krajów Grupy Wyszehradzkiej oraz Wspólnoty Niepodległych Państw [King 2007], republik bałtyckich [Kuokstis 2011], a także szczególnego przypadku zachodnich i wschodnich landów Niemiec [Bluhm 2010; Bluhm, Schmidt 2008; Schmidt 2007].

Przywoływane dyskusje i kierunki badań wskazują na poszukiwania nowego terminologicznego oraz klasyfikacyjnego instrumentarium analiz różnorodności kapitalizmu w tym regionie Europy. Poszerzenie pola porównań i dyskusji rzuca również nowe światło na wcześniejsze ustalenia badawcze. Podobnie rozszerzenie analiz o Hiszpanię i Włochy zaowocowało propozycją stworzenia nowej kategorii „mieszanych gospodarek rynkowych” (*mixed market econo-*

⁵ Bank Światowy [2008] podkreśla dużą heterogeniczność gospodarek Europy Środkowo-Wschodniej odzwierciedlającą w dużej mierze podział na państwa, które wchodziły wcześniej bądź później w reformy rynkowe – *early reformers* i *late reformers*. Przed 1998 r. wyróżniano również trzecią kategorię państw, w których reform w ogóle nie podjęto.

mies, MMEs), w których dużą rolę odgrywają instytucje państwowe wchodzące w relacje klientelisticzne z grupami interesu w sposób odbiegający od innych wariantów kapitalizmu, m.in. w zakresie sposobów koordynacji gospodarki bądź zakresu fragmentacji aktorów sfery publicznej [Molina, Rhodes 2007; Amable 2003]. Analogicznie włączenie do dyskusji badań nad gospodarkami pokomunistycznymi sprzyja ponownemu przewartościowaniu wielu zagadnień inaczej widzianych w perspektywie różnorodności kapitalizmu skupiającej się dotąd na gospodarkach krajów wysoko rozwiniętych, które nie zmieniały kilkakrotnie w okresie kilkudziesięciu lat ustroju politycznego i gospodarczego. Przykładowo można wskazać kwestię roli niektórych sieci powiązań (*networks*) użytecznych w biznesie w sytuacji chaosu politycznego i gospodarczego bądź też pozytywnych efektów instytucjonalnej „hybrydyzacji”, które odbiegają od założenia o wyższości „czystych” modeli – liberalnego bądź koordynowanego [Hancke i in. 2009].

Badacze podejmujący tę problematykę postulują uwzględnienie także innych segmentów instytucjonalnych i aktorów zmian ważnych w „lokalnym” kontekście, takich jak społeczeństwo obywatelskie [Federowicz 2004], międzynarodowe organizacje gospodarcze oraz inwestorzy zagraniczni [Drahokoupil 2008; Myant 2007]. Zwracają także uwagę na specyfikę trajektorii wchodzenia w kapitalizm po komunizmie [King, Szelenyi 2005; Stark, Bruszt 1998]. Wprowadzenie do dyskursu akademickiego takich kwestii otworzyło również badania nad zmianami w Europie Wschodniej na refleksję stymulowaną przez nowe wersje teorii światowego systemu i teorii zależności, które łączą współczesny neomarksizm z badaniami nad różnorodnością kapitalizmu [Bluhm 2010; Lane 2010; King, Sznajder 2006; Staniszkis 1994]. Dyskusja wokół „odmian kapitalizmu” przyczyniła się do ponownej dyskusji wielu ważnych kwestii teoretycznych – typologii modeli kapitalizmu, roli państwa w gospodarce, nowych form relacji pomiędzy kapitałem i pracą, reguł koordynacji instytucjonalnej bądź szczególnego znaczenia kapitału zagranicznego w transformacji gospodarki [Hancke, Rhodes, Thatcher 2007; Lane, Myant 2007].

POLSKA W KLASYFIKACJACH RODZAJÓW KAPITALIZMU

Ze względu na specyfikę celu skupiającego się na porównaniach dotyczących całej grupy państw, rozbieżności wyników, a także wczesny etap badań tej problematyki, wnioski wynikające z zastosowania perspektywy różnorodności kapitalizmu wobec Polski nie są jednoznaczne. Przykładowo według jednego ze stanowisk (dominującego także w ekonomii neoklasycznej i teorii modernizacji), Polska stanowi nową odmianę modelu liberalnego. Pogląd ten bazuje na

wynikach indeksów spójności społecznej m.in. wskaźnika nierówności Giniego, regulacji rynku pracy, stosunków przemysłowych i w znacznie mniejszym zakresie regulacji biznesowych mierzonych m.in. wskaźnikami *Doing Business* Banku Światowego [Knell, Srholec 2007: 40–64]⁶.

Równocześnie nawet w ramach dyskusji o instytucjonalnej różnorodności współczesnego kapitalizmu Polska bywa rozpatrywana także jako wariant kapitalizmu kontynentalnego z dużym udziałem państwa, bliskiego koordynowanej gospodarki rynkowej w stylu niemieckim. Taka klasyfikacja wynika z przyjęcia odmiennych wskaźników, które skupiają się na udziale sektora prywatnego w PKB, prywatyzacji, kapitalizacji giełdy, warunkach dostępu do kredytu, udziale w globalnej gospodarce i nierównościach dochodowych [Lane 2007: 13–39], a w innej wersji – na warunkach zatrudnienia, zakresie własności i interwencji państwa, roli sektora usług finansowych i poziomie wewnętrznej spójności instytucjonalnej [Cernat 2006]. Krystalizują się także podejścia akcentujące konieczność rozpatrywania Europy Środkowej i Polski w sposób wychodzący poza dychotomiczną typologię Hall’a i Soskice’a.

Chociaż ich autorzy odwołują się do odmiennych inspiracji teoretycznych i porównawczych układów odniesienia, to podzielają tezę, że w odniesieniu do krajów naszego regionu niezbędne jest wyróżnienie kolejnego wariantu kapitalizmu. Niektórzy z nich powołują się w tym zakresie na odrębność „kapitalizmu śródziemnomorskiego” jako hybrydy pomiędzy „czystymi” modelami kapitalizmu liberalnego i koordynacyjnego. W kontekście dyskusji o krajach pokomunistycznych, zwolennicy takiego podejścia zwracają uwagę na częste łączenie regulacji rynkowej z elementami regulacji koordynacyjnej lub etatyzmu sprzed 1989 r. Określają je zbiorczo jako „gospodarki mieszane” (*mixed economies*) wyróżniające się słabą koordynacją rynkową i instytucjonalną oraz odrębnym typem relacji pomiędzy państwem a gospodarką i organizacją interesów ekonomicznych. Polska ze względu na przeważające formy koordynacji rynkowej oraz fragmentację interesów ekonomicznych pracodawców i pracobiorców jest w takim ujęciu rozpatrywana jako bliska modelowi liberalnemu. Zachowuje jednak znaczące odrębności, jak duży sektor publiczny w gospodarce, neokorporacjonizm w reprezentacji interesów i wczesny etap rozwoju instytucji rynkowych,

⁶ W perspektywie neoklasycznej i modernizacyjnej cechą polskiej odmiany liberalizmu jest instytucjonalny dystans do państw rozwiniętego kapitalizmu. Jego przejawem jest zaliczanie Polski do kategorii „rynków wschodzących”. Polska może w najbliższych latach spełnić kryteria konwergencji (np. umożliwiające wejście do strefy euro), które pozwoliłyby dołączyć do „dojrzałych gospodarek rynkowych” i pełniejszą integrację z centrami rozwojowymi kapitalizmu w Unii Europejskiej.

odróżniające ten rodzaj gospodarki od „czystego” modelu liberalnego [Hancke, Rhodes, Thatcher 2009: 3–38]⁷.

Według konkurencyjnej klasyfikacji, taka forma liberalizmu ma charakter jakościowo odmienny od państw wysoko rozwiniętych i powinna być rozpatrywana nie jako hybryda ustrojowa, lecz nowa odmiana kapitalizmu. W takiej perspektywie Polska jest charakteryzowana w kategoriach „zależnej gospodarki rynkowej” (*dependent market economy*), w której kluczową rolę odgrywają transnarodowe instytucje gospodarcze i inwestorzy zagraniczni kontrolujący sektor finansowy, największe firmy, produkcję eksportową, handel, a nawet stosunki pracy. Wyróżnia ją wysoki poziom koordynacji rynkowej, słabość rodzimego kapitału i marginalizacja reprezentacji pracowniczych [King 2007; Nolke and Vliegthart 2009].

Radykalne interpretacje takiego podejścia, adoptujące Wallersteinowską koncepcję systemu światowego, charakteryzują status Polski jako półperyferii podporządkowanej interesom państw zachodnich. W wymiarze ekonomicznym Polska, jak inne państwa Europy Środkowej, stanowi zaplecze (także migracyjne) stosunkowo taniej siły roboczej dla „starych” krajów członkowskich UE oraz miejsce lokalizacji pracochłonnych inwestycji bazujących na niskich kosztach produkcji. W aspekcie polityki międzynarodowej Polska próbuje odgrywać bardziej samodzielny rolę jako satelita głównych potęg Zachodu, zwłaszcza USA i Niemiec [Lane 2010: 218–241]⁸.

W jeszcze inny sposób Polska jest widziana z perspektywy pochodzenia kapitalizmu pokomunistycznego, która wyróżnia liberalny kapitalizm „z zewnątrz” (bazujący na kapitale zagranicznym), autorytarny i oligarchiczny kapitalizm „odgórny” oraz kapitalizm „oddolny” łączący rozwój sektora publicznego z nowym sektorem prywatnym. Typologiczna propozycja „kapitalizmu z zewnątrz” (*from without*) wykracza znacząco w sferze badań i interpretacji poza analizę instytucjonalną, chociaż potwierdza generalnie liberalny charakter ustroju Polski. Rozpatruje jednak ten rodzaj kapitalizmu przede wszystkim na tle odmiennych ścieżek wychodzenia z komunizmu, a nie porównań z krajami wysoko rozwiniętymi. Taka perspektywa skupia się na specyfice historycznej i strukturalnej Europy Środkowej, w której nowy kapitalizm powstał bez kapitału, klasy właścicieli i instytucji rynkowych, w warunkach deindustrializacji i reindustrializacji

⁷ Ten wariant kapitalizmu jest także określany jako „dynamiczna hybryda” typowa dla kapitalizmu pokomunistycznego w Europie Wschodniej [Iankova 2002].

⁸ D. Lane w przywoływanym artykule podkreśla, że spośród dawnych krajów socjalistycznych tylko Chiny i Rosja mają status w pełni samodzielnych aktorów stosunków międzynarodowych tworzących przeciwwagę dla centrów politycznych i gospodarczych Zachodu.

przeprowadzanej w skali całego regionu przez inwestorów zagranicznych [King, Szelenyi 2005].

Zróznicowanie typologii kapitalizmu jest bardzo duże i sporne m.in. ze względu na wielość kryteriów ich wyodrębnienia, ewolucję kluczowych instytucji i fakt, że współcześnie gospodarki mają generalnie charakter mieszany, odbiegający od „czystych” wariantów gospodarki rynkowej [Lubbe 2010: 56]. Jest też istotne, że studia nad „odmianami kapitalizmu” początkowo ograniczały się jedynie do krajów najwyżej rozwiniętych, a problemy, na których się one skupiają, są zakorzenione w stabilnej demokracji liberalnej. W Europie Środkowej i Wschodniej takie instytucje dopiero się kształtują, a ich funkcjonowanie nakłada się na wcześniejsze, zwykle odmienne wzorce i struktury. Zupełnie inny jest również kontekst historyczny i społeczny kapitalizmu. Polska nie jest w tym zakresie wyjątkiem.

Przywołane typologie Europy Środkowej na ogół odzwierciedlają modelowy sposób myślenia o kapitalizmie, który chociaż jest stymulujący w kategoriach porównawczych i dostarcza użytecznych narzędzi teoretycznych oraz metodologicznych dla badań nad różnymi wymiarami zmian systemowych, to jednak budzi rozmaite wątpliwości w zastosowaniu wobec konkretnego państwa. Można w tym względzie wskazać m.in. duży zakres generalizacji i uproszczeń oraz pomijanie wielu kwestii, wykraczających poza typowe problemy i instytucje dyskutowane w ramach takich typologii w krajach wysoko rozwiniętych, jak koordynacja, finansowanie firm, nadzór korporacyjny, stosunki przemysłowe i edukacja oraz szkolnictwo zawodowe.

Rozbieżności i niespójności w aplikacji podejścia do Polski w kategoriach „odmienności kapitalizmu”, wynikają w znacznej mierze z konkurencji pomiędzy kolejnymi wersjami teorii modernizacji i teorii światowego systemu. Istotną rolę pełni także rywalizacja podejścia jakościowego i ilościowego, które koncentrują się na odmiennych zależnościach i zmiennych [Bluhm 2010: 198–217]. Występowanie tego rodzaju rozbieżności i ich zakres powodują, że ustalenia literatury „odmian kapitalizmu” nie mogą być mechanicznie stosowane w badaniach nad zmianami ustrojowymi w Polsce. Zwracają jednak uwagę na kilka kluczowych kwestii ukierunkowujących dyskusję na temat takich zmian. Po pierwsze, zestawienie klasyfikacji kapitalizmu w Polsce wykazuje, że najczęściej jest on charakteryzowany jako model liberalny. Zarówno orędownicy perspektywy neoklasycznej i teorii modernizacji, jak ich lewicowi krytycy (np. odwołujący się do teorii systemu światowego) podkreślają, że polski wariant liberalnej gospodarki rynkowej znacząco odbiega od modelu anglosaskiego.

Jest to nowa, pokomunistyczna odmiana liberalizmu. Zgodnie z najbardziej wpływowym neoklasycznym kryterium poziomu rozwoju gospodarczego jest on określany jako „rynek wschodzący”, wyróżniający się niższymi od krajów rozwiniętego kapitalizmu standardami ekonomicznymi i instytucjonalnymi. Natomiast zwolennicy definiowania Polski jako „zależnej gospodarki rynkowej” uważają, że wariant ten stanowi raczej jakościowo nową odmianę kapitalizmu, a nie jedynie kolejną mutację gospodarki liberalnej.

Po drugie, zarówno status „rynku wschodzącego”, jak koncepcja „zależnej gospodarki rynkowej”, wskazują na konieczność rozpatrywania polskiego kapitalizmu w kategoriach wykraczających poza dychotomię liberalnej bądź koordynowanej gospodarki rynkowej. Modele tworzące podstawę tej dychotomii charakteryzują bowiem wyłącznie gospodarki rozwiniętego kapitalizmu. Z założenia nie odnosiły się one do mniej rozwiniętych „rynków wschodzących” lub państw pokomunistycznych. Stąd też wraz z rozszerzeniem zastosowania perspektywy różnorodności kapitalizmu na Europę Środkową pojawiają się dwojakie próby wyjścia poza tę dychotomię. Jedną z nich rozpatruje Polskę jako hybrydę instytucjonalną pomiędzy „czystymi” modelami kapitalizmu liberalnego i koordynacyjnego.

Według podejścia neoklasycznego i modernizacyjnego, hybrydę tę wyróżnia okres przejścia od „rynku wschodzącego” do „dojrzałej gospodarki rynkowej” w wariacie neoliberalnym. Do niedawna wzorzec takich przemian upatrywano w rozwoju gospodarczym Europy Południowej oraz Irlandii, które zintegrowały się z centrami kapitalizmu w Europie Zachodniej w ramach Unii Europejskiej i strefy euro. W takiej interpretacji odmienności współczesnych gospodarek, polska hybryda („gospodarka mieszana”) jest rozpatrywana jako przejaw kolejnego wariantu kapitalizmu w Europie Środkowej. Przebieg kryzysu w strefie euro dramatycznie odczuwalny w Europie Południowej, zdaje się potwierdzać tezę o trwałej odrębności takich hybryd, co dodatkowo podważa sensowność rozpatrywania ekspansji kapitalizmu jako systemowej konwergencji.

Kryzys wykazał, że wejście do grupy krajów wysoko rozwiniętych nie jest równoznaczne z zanikiem cech systemowej odmienności, której kolejnym przejawem stał się kryzys „śródziemnomorskiego kapitalizmu”. Nieprzypadkowo Hall, Soskice i Amable (choć w różny sposób) akcentują jego odrębność w najczęściej cytowanych pracach szkoły różnorodności kapitalizmu⁹. Inna próba

⁹ Jeszcze przed wejściem do strefy euro zwolennicy teorii centrum–peryferie rozpatrywali integrację europejską w kategoriach nierównej wymiany ekonomicznej marginalizującej biedniejsze kraje Europy Południowej [Seers and Vaitos 1980].

wyjścia poza dychotomię liberalnej bądź koordynowanej gospodarki rynkowej ma charakter teoretycznie bardziej radykalny. Odwołuje się do konkurencyjnej, neo-marksofskiej interpretacji kapitalizmu, jak również do innych porównań strukturalnych: z państwami zajmującymi peryferyjne miejsca w globalnym podziale pracy, jak większość krajów azjatyckich oraz państwa latynoskie i afrykańskie.

W takim ujęciu Polska jest określana jako „zależna gospodarka rynkowa”, która nawet będąc częścią UE, pozostaje krajem o niższych standardach instytucjonalnych, podporządkowanym interesom korporacji transnarodowych działających zgodnie z regułami globalnego kapitalizmu podporządkowującego rozwój „spóźnionych przybyszy” preferencjom państw wysoko rozwiniętego rdzenia tego systemu. W tej interpretacji stopniowa integracja z gospodarkami centrów Europy Zachodniej nie zmienia faktu, że Polska jest przykładem jakościowo nowej odmiany liberalnego kapitalizmu. Powstają jednak zasadnicze pytania: na jakich warunkach dokonuje się owa integracja z gospodarkami centrum? Kto w sensie systemowym kontroluje ten proces? Jakie podmioty instytucjonalne i społeczne są jego głównymi organizatorami i beneficjentami?

Charakterystykę i wyróżniki tego procesu opisywanego w kategoriach „zależnego modelu rynkowego” próbują uchwycić zarówno badacze odwołujący się do typowych narzędzi analizy instytucjonalnej różnorodności kapitalizmu, jak i autorzy skupiający się na wariantach kapitalizmu pokomunistycznego wynikających z odmienności ścieżek wyjścia z poprzedniego ustroju. Pierwsi zajmują się w tym zakresie mniej lub bardziej standardowymi aspektami analizy instytucjonalnej dotyczącymi koordynacji gospodarki, nadzoru korporacyjnego, stosunków przemysłowych, edukacji i szkolnictwa zawodowego bądź transferu innowacji i przewagi komparatywnej. Natomiast drudzy zwracają znacznie większą uwagę na pozaekonomiczne wymiary nowego polskiego kapitalizmu „z zewnątrz” – strategię i dominujące sojusze kluczowych aktorów polityki, konfiguracje instytucjonalne, dominujące wzory kultury, rozmaite czynniki sprawcze zmian strukturalnych, w tym zdolność państwa do działania i jego relacje z gospodarką bądź formy mobilizacji krajowego biznesu.

UŻYTECZNOŚĆ I OGRANICZENIA PODEJŚCIA

Największa wartość dodana perspektywy instytucjonalnej różnorodności kapitalizmu polega na dostarczaniu nowych inspiracji teoretycznych i metodologicznych dla badań nad rozwojem gospodarczym Polski na tle innych państw. Badanie przypadków poszczególnych krajów rzadko jest poprzedzone skonstruowaniem ogólnych ram analitycznych. W rezultacie, *skoncentrowanie się na konkretnych*

krajach skłania do poszukiwania specyficznych dla nich wyjaśnień i koncepcji, w wyniku czego porównania międzynarodowe stają się trudne, a uogólnienia właściwie niemożliwe [Wojtyna 2005: 95].

Perspektywa różnorodności kapitalizmu w znacznej mierze jest wolna od tego rodzaju zagrożeń ze względu na wytworzenie pewnych całościowych ram analitycznych, które umieszczane są w uniwersalnych kontekstach. Dostarcza też bazy kategorialnej, siatki pojęciowej, typologii, tez i wskaźników, które zarówno stymulują porównania z krajami rozwiniętymi, jak pokazują, że państwa pokomunistyczne nie tworzą homogenicznej całości i warto poświęcić więcej uwagi różnicom instytucjonalnym między poszczególnymi państwami oraz grupami krajów Europy Centralnej i Wschodniej, a także zachodzącym w nich zmianom. Są to inspiracje tym bardziej użyteczne i „na czasie”, że kryzys globalnego kapitalizmu zapoczątkowany w 2008 roku, wymuszający w skali międzynarodowej poszukiwanie nowych rozwiązań instytucjonalnych i społecznych dających szansę jego przezwyciężenia, nałożył się w Europie Środkowej na wyczerpywanie strategii rozwoju realizowanych po upadku socjalizmu państwowego. Wskaźnikowymi przejawami tego zjawiska są krytyczne oceny pozycji Europy Środkowej w międzynarodowym podziale pracy, reguł finansowania inwestycji, transferu innowacji oraz budowania przewagi komparatywnej opartej głównie na stosunkowo niskich kosztach pracy i pracochłonnych produktach przemysłowych z niewielkim udziałem wysokich technologii. W Polsce od kilku lat formułowane są oficjalnie postulaty zbudowania własnej strategii rozwoju gospodarczego i społecznego, wypracowania i realizacji nowego projektu cywilizacyjnego, bez którego nie jest możliwa dalsza modernizacja kraju.

Pomimo znaczącego zmniejszenia dystansu do czołówki państw europejskich narastają bowiem obawy, że bez takiej strategii Polska może wejść w fazę „dryfu rozwojowego”, stagnacji gospodarczej oraz nowej peryferyjności w relacjach z otoczeniem zewnętrznym¹⁰. Realizacja nowej strategii rozwoju gospodarczego wymaga znaczącej korekty polityki państwa i kompleksowej zmiany instytucjonalnej. Perspektywa różnorodności kapitalizmu daje możliwość rzeczowego podjęcia tej problematyki w sposób wychodzący poza ideologiczne konfrontacje pierwszych lat transformacji, w których dominowało myślenie w kategoriach opozycji pomiędzy dwoma konkurencyjnymi modelami ustrojowymi – socjali-

¹⁰ Por. raporty Zespołu Doradców Strategicznych Prezesa Rady Ministrów opracowane pod kierunkiem Michała Boniego, m.in. na temat kapitału intelektualnego Polski [2008], wyzwań rozwojowych [2009], młodzieży [2011] i trzeciej fali nowoczesności [2011]; polemicznie w kwestii innowacyjności na tle rozwoju społeczno-gospodarczego Polski zob. Hausner [2012].

stycznym i kapitalistycznym. Takie podejście zacierało różnice między wariantami każdego z systemów, co sprzyjało unikaniu dyskusji o „docelowym” modelu kapitalizmu w Polsce [Wojtyna 2005: 84]¹¹. Przyczyniło się bowiem do dominacji wątpliwego przeświadczenia, że poszczególne państwa, niezależnie od swojej przeszłości historycznej, poziomu rozwoju gospodarczego czy kształtu ustroju politycznego, poruszają się po tych samych trajektoriach zmian instytucjonalnych i społecznych. Obecnie w znacznie większym niż niegdyś zakresie dostrzega się, że istnieją różne warianty kapitalizmu, które wykraczają poza podział na rozpatrywane monolitycznie modele socjalizmu i kapitalizmu. Po ćwierćwieczu zmian systemowych wiadomo już również dużo o sukcesach i ograniczeniach modelu gospodarczego wprowadzonego w Polsce, a także o efektach odmiennych scenariuszy przemian w innych państwach pokomunistycznych.

Ponieważ Polska zamknęła już zasadniczy etap transformacji ustrojowej, ustabilizowała i skonsolidowała swój ustrój polityczny i gospodarczy, a także jest państwem członkowskim OECD i UE, istnieje większa niż wcześniej możliwość porównywania charakterystyk gospodarczych i instytucjonalnych. Równocześnie, jak pokazują postulaty redefinicji strategii rozwoju Polski, potrzebne są nowe impulsy teoretyczne i metodologiczne sprzyjające kompleksowym badaniom porównawczym, uwzględniającym zwłaszcza europejski i globalny kontekst zmieniających się tendencji gospodarczych. Perspektywa instytucjonalnej różnorodności kapitalizmu ma w tym zakresie duży potencjał poznawczy. W okresie kryzysu globalnego kapitalizmu może przyczynić się w nowy sposób do dyskusji na temat optymalnego modelu instytucji gospodarczych, jak również oceny efektywności różnych wariantów kapitalizmu.

Jeśli odwołać się do typologii Bruno Amable, to przebieg kryzysu stanowi przecież swoisty test dla anglosaskiej gospodarki rynkowej, skandynawskiego modelu socjaldemokratycznego, kapitalizmu azjatyckiego, europejskiego modelu kontynentalnego i kapitalizmu śródziemnomorskiego. Analogicznie można rozpatrywać jego odmienne następstwa w państwach Europy Środkowej i Wschodniej. Zwłaszcza, że w świetle dyskutowanych klasyfikacji kapitalizmu są one zaliczane do jego różnych nowych odmian. Dla Polski badania odwołujące się do rozmaitych wariantów ustrojowych mogą być użyteczne w dyskusjach na temat poszukiwania optymalnego modelu kapitalizmu. Istnieje już bowiem obszerna międzynarodowa literatura przedmiotu, która znajduje zastanawiająco

¹¹ Kontrowersje wokół neoliberalnych reform jako wyboru modelu kapitalizmu określanego na początku lat dziewięćdziesiątych za pomocą ogólnikowych odwołań do „gospodarki rynkowej” bez precyzowania jej systemowego charakteru przedstawiam w: Jasiecki [2013: 139–154].

niewielkie odzwierciedlenie na gruncie rodzimych nauk społecznych. Pojawiła się zatem pewna „luka poznawcza” tworząca motywacje zachęcające do chociażby częściowego odniesienia się do tej problematyki.

Jak trafnie zauważył Michał Federowicz, *szkoła różnorodności kapitalizmu skupia uwagę na centrach współczesnego kapitalizmu, ale też, śledząc dynamikę konkurencji ich ze sobą i wewnętrznych przemian każdego z nich, dostarcza języka dla „spóźnialskich” (»late comers«), czyli krajów [...], które ze znacznym opóźnieniem dołączyły do grona krajów zaawansowanych gospodarczo (»advanced economies«). Studiowanie dynamiki zmian czy to centrów, czy też „spóźnialskich” nie daje recept, ale pokazuje lukę transformacyjną, wyrażoną w niedojrzałych instytucjach gospodarczych i pomaga w szukaniu sposobów jej zabudowania [Federowicz 2004: 27].*

W takim ujęciu pojęcia koordynacji i komplementarności, wyodrębnione instytucje oraz typologie kapitalizmu dostarczają narzędzi teoretycznych pozwalających także na wskazanie zasadniczych niespójności i dysfunkcji systemowych oraz wskazanie możliwych modyfikacji w modelu polskiej gospodarki. Badacze Europy Środkowej i Wschodniej podkreślają, że obecny międzynarodowy kryzys gospodarczy ze względu na swój globalny charakter wymusi prawdopodobnie także radykalną rewizję perspektywy różnorodności kapitalizmu od kilku lat stosowanej wobec krajów pokomunistycznych. Elena Iankova zauważa, że jest kwestią otwartą, w jakiej mierze rosnąca rola nowych liderów gospodarki spoza Zachodu, np. krajów BRIC, wpłynie na ewolucję współczesnej gospodarki i polityki. Podobnie nie jest jasne, jak najnowszy kryzys centrów kapitalizmu w Stanach Zjednoczonych, Europie Zachodniej i Japonii zmodyfikuje ich instytucje ukształtowane po II wojnie światowej bądź jakie zmiany spowoduje globalna integracja przedsiębiorstw. W kontekście europejskich krajów pokomunistycznych są to kwestie tym bardziej istotne, że ich gospodarki są na ogół charakteryzowane jako mało stabilne i instytucjonalnie niespójne, co zwiększa ich podatność na szoki zewnętrzne [Iankova 2010: 3]. Z kolei Lawrence King zwraca uwagę na nadmierną sztywność i ahistoryczny charakter perspektywy różnorodności kapitalizmu widoczny szczególnie po rozszerzeniu badań na Europę Środkową i Wschodnią. Perspektywa ta bazuje bowiem na statycznej równowadze wyjaśniającej różnicę pomiędzy państwami, przede wszystkim tendencjami ekonomicznymi wynikającymi z ich odmiennych konfiguracji instytucjonalnych. Jednak w przypadku krajów pokomunistycznych mamy do czynienia nie tylko z bardzo dużą dynamiką zmian systemowych wykraczającą poza tempo znane z państw dojrzałych gospodarek rynkowych.

Równie ważną (jeśli nie bardziej istotną) rolę odgrywają także inne czynniki, pomijane często w głównym nurcie badań nad odmiennością kapitalizmu, takie jak relacje władzy pomiędzy transnarodowym biznesem a państwem lub rosnący udział inwestycji zagranicznych w gospodarce państw i całej Europy Środkowej. W badaniach nad różnorodnością kapitalizmu niezbędne staje się szersze uwzględnianie kwestii poruszanych niegdyś w polemice orędowników teorii światowego systemu ze zwolennikami ekonomii neoklasycznej i teorii modernizacji. Obejmują one: 1) zwrócenie większej uwagi na rolę rodzimych klas społecznych, w tym podziałów wewnątrz elit i warstw uprzywilejowanych; 2) pogłębioną analizę wzorów inwestycji zagranicznych (podziału zysków, dostępu do wiodących technologii), a także ich wpływu na państwo i gospodarkę krajów przyjmujących; 3) uwzględnienie korzyści, jak również kosztów konkurencji rynkowej – społecznych, ekologicznych itd.; 4) charakterystykę głównych społecznych aktorów zmian; 5) zarzucenie rozpatrywania rozwoju kapitalizmu głównie w kategoriach modernizacyjnych, pomijających jego aspekty regresywne, jak wytwarzanie nowych wzorów zależności i podporządkowania. Takie podejście znajduje zastosowanie w rekomendacjach dotyczących badań nad nowym kapitalizmem w Europie Środkowej, które powinny uwzględniać różne wymiary i odmienne poziomy analizy sfer życia społecznego w największym zakresie strukturyzujących gospodarkę. King wskazuje na szczególne znaczenie autonomii państwa jako efektywnego regulatora władzy i kapitału. Oprócz badań relacji pomiędzy kapitałem i pracą, rekomenduje również analizy stosunków pomiędzy różnymi segmentami właścicieli na wybranych rynkach oraz ewolucję instytucji koordynujących działalność właścicieli firm i wielkich korporacji. Wśród takich kwestii wymieniane są badania nad biurokratycznym charakterem państwa, instytucji polityki społecznej i zakresu urynkowienia siły roboczej. Na uwagę zasługuje propozycja analizy artykulacji różnych sposobów produkcji i zewnętrznych aktorów ekonomicznych (działań inwestorów, niekapitalistycznych lokalnych stosunków produkcji itd.) [King 2010].

Andrzej Wojtyła zwrócił uwagę na zamieszanie terminologiczne związane z posługiwaniem się różnymi schematami klasyfikacyjnymi modeli kapitalizmu. Wskazał na kilka przyczyn tego zjawiska, utrudniających posługiwanie się perspektywą różnorodności kapitalizmu w Polsce. Badacze, konstruując takie schematy, stosują bowiem zarówno różne nazewnictwo, jak i odmienne kryteria, co przekłada się na niejednakową liczbę wyróżnionych typów. Autorzy rozpatrują też kapitalizm w rozmaitych ujęciach. Część z nich ujmuje modele kapitalizmu w sposób wąski, skupiając się na czynnikach ekonomicznych. Inni uwzględniają również wymiary społeczne i polityczne oraz technologiczne.

W związku z dyskutowanymi modelami kapitalizmu Wojtyna zauważa, że niezależnie od wynikających z nich trudności, rozpatrywanie zmian ustrojowych w Polsce w takich kategoriach jest tym bardziej użyteczne, iż początek transformacji przyczynił się do akcentowania zalet kapitalizmu jako takiego i zacierania różnic między jego wariantami. Później podobny efekt wywołała perspektywa przystąpienia do UE, która sprzyjała myśleniu w kategoriach jednolitego „modelu europejskiego”. W takim kontekście wyróżnienie odrębnych modeli występujących w Europie Zachodniej, *pozwała dużo bardziej precyzyjnie wskazać na wybory, dylematy i ograniczenia stojące przed Polską w procesie poszukiwania optymalnego dla niej modelu kapitalizmu* [Wojtyna 2005: 103]. Inni badacze odnotowują, iż zróżnicowanie typologii kapitalizmu jest bardzo duże i sporne także ze względu na ewolucję kluczowych instytucji i fakt, że współczesne gospodarki w warunkach globalizacji mają w rosnącym zakresie charakter mieszany, odbiegający od „czystych” wariantów gospodarki rynkowej [Lubbe 2010: 56]. Dodatkowo do obiegu akademickiego wchodzi kolejne propozycje klasyfikacji różnych wariantów kapitalizmu, jak typologia odmian kapitalizmu pokomunistycznego King’a i Szelenyi’ego bądź model zależnej gospodarki rynkowej Nolke i Vliegenthart’a. Wraz z najczęściej dyskutowanymi w literaturze propozycjami Hall’a i Soskice oraz Amable, które stanowią standardowy układ odniesienia dla takich propozycji, poszerzają one pole problemowe i ramy teoretyczne użyteczne dla analiz modelu kapitalizmu powstałego w Polsce po 1989 r.

Trzeba jednak odnotować, że ramy tego rodzaju mają charakter typów idealnych bądź modeli uogólniających kierunki przemian instytucjonalnych i społecznych w skali regionalnej, a nie poszczególnych państw. Ich zastosowanie dla potrzeb Polski wiąże się m.in. z koniecznością łączenia aspektów całościowych, analizujących wybrane, uznane za najważniejsze związki i tendencje (społeczne, instytucjonalne), z kontekstem i historią, szczególnie ważnymi w kraju, który w okresie kluczowym dla tworzenia kapitalizmu był pozbawiony niepodległości i został siłą włączony w skład innych państwowości. Są to okoliczności radykalnie odmienne od przesłanek, które ukształtowały społeczeństwa zachodnie i niektóre azjatyckie rozpatrywane w ramach perspektywy różnorodności kapitalizmu. Perspektywa ta nie zajmowała się bowiem krajami podporządkowanymi od setek lat interesom innych państw, znajdujących się na obrzeżach głównych procesów rozwojowych, a po II wojnie światowej, tworzących alternatywne warianty ustrojowe. W rezultacie studia nad odmianami kapitalizmu skupiały się na problemach zakorzenionych w stabilnych instytucjach i strukturach. W Polsce, podobnie jak w całej Europie Środkowej i Wschodniej, dopiero się one kształtują i rozwijają. Geneza i sposób ich funkcjonowania często ma też charakter specyficzny,

wynikający z nakładania się na wcześniejsze, odmienne wzorce i konfiguracje, a równocześnie z łączenia ich z nowymi tendencjami o dużej sile oddziaływania, związanymi z globalizacją bądź integracją europejską, niewystępujące wcześniej w tej skali, m.in. przepływy idei i zasobów materialnych, migracje ludności, zmiany technologiczne, deindustrializacja lub reindustrializacja. W badaniach nad różnorodnością kapitalizmu nie podejmowano też wielu problemów, które są szczególnie ważne dla Polski i innych państw regionu, jak różne aspekty dziedzictwa komunizmu, deficyt kapitału inwestycyjnego, transgraniczna aktywność inwestorów zagranicznych czy słabość „klas średnich” i rodzimego kapitału prywatnego.

Zmiany systemowe w Europie Wschodniej przebiegają bowiem w krajach opisywanych przez historyków, ekonomistów i socjologów jako „pierwsze peryferie światowego systemu kapitalistycznego” (Immanuel Wallerstein), „mieszanka prymitywizmu i imitacji Zachodu” (Perry Anderson), „rozwoju kolonialnego” (Marian Małowist), „rozwoju hybrydalnego” (Witold Kula) [zob. Sosnowska 2004]. Także współczesne kwalifikacje Europy Środkowej jako „rynków wschodzących” bądź „zależnej gospodarki rynkowej” wskazują, że wbrew poglądom akcentującym modernizacyjny charakter zmian, w zasadniczych wymiarach strukturalnych nie mogą one być interpretowane w oderwaniu od dziedzictwa historii. Na zmianę podejścia w tym zakresie także w Polsce (choć nie artykułowaną w języku teorii), wskazują odwołania do duńskiej koncepcji *flexurity* na rynku pracy, postulaty „udomowienia” własności w sektorze bankowym czy interwencjonizm gospodarczy państwa konsolidującego energetykę, przemysł paliwowy i chemiczny czy firmy sektora zbrojeniowego. Warto tego typu ewolucję polityki państwa rozpatrywać w perspektywie różnorodności kapitalizmu. Zwłaszcza w okresie największego od osiemdziesięciu lat kryzysu kapitalizmu, gdy nawet liberalny *The Economist* swój raport specjalny na temat państw skandynawskich poprzedza nagłówkiem *The next supermodel* i rekomendacją *Why the world should look at the Nordic countries*¹².

BIBLIOGRAFIA

- Albert M.**, 1994, *Kapitalizm kontra kapitalizm*, Kraków: Znak.
- Amable B.**, 2003, *The Diversity of Modern Capitalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Aslund A.**, 2010, *Jak budowano kapitalizm. Transformacja Europy Środkowej i Wschodniej, Rosji i Azji Środkowej*, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Bluhm K.**, 2010, *Theories of Capitalism Put to the Test: Introduction to a Debate on Central and Eastern Europe*, „Historical Social Research” 35: 197–217.

¹² *Northern lights. The Nordic Countries*, „The Economist”, February 2nd 2013.

- Bluhm K., Schmidt R.**, 2008, *Change in SMEs. Towards a New European Capitalism?*, New York: Palgrave MacMillan.
- Boni M.** (red.), 2008, *Raport o kapitale intelektualnym Polski*, Warszawa: Kancelaria Prezesa Rady Ministrów.
- Boni M.** (red.), 2009, *Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*, Warszawa: Kancelaria Prezesa Rady Ministrów.
- Boni M.** (red.), 2011, *Młodzi 2011*, Warszawa: Kancelaria Prezesa Rady Ministrów.
- Boni M.** (red.), 2011, *Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju*, Warszawa: Kancelaria Prezesa Rady Ministrów.
- Bruszt L.**, 2000, *Constituting Markets: The Case of Russia and the Czech Republic*, in: *Democratic and Capitalist Transitions in Eastern Europe. Lessons for the Social Sciences*, M. Dobry (ed.), Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Buchen C.**, 2007, *Estonia and Slovenia as Antipodes*, in: *Varieties of Capitalism in Post-Communist Countries*, D. Lane and M. Myant (eds.), New York: Palgrave Macmillan.
- Cernat L.**, 2006, *Europeanization, Varieties of Capitalism and Economic Performance in Central and Eastern Europe*, Hampshire: Basingstoke.
- Drahokoupil J.**, 2008, *Globalization and The State in Central and Eastern Europe. The Politics of Foreign Direct Investment*, London: Routledge.
- Esping-Andersen G.**, 2010, *Trzy światy kapitalistycznego państwa dobrobytu*, Warszawa: Difin.
- Fedorowicz M.**, 2004, *Różnorodność kapitalizmu. Instytucjonalizm i doświadczenie zmiany ustrojowej po komunizmie*, Warszawa: IFiS PAN.
- Feldman M.**, 2007, *The Origins of Varieties of Capitalism: Lessons from Post-Socialist Transition in Estonia and Slovenia*, in: *Beyond Varieties of Capitalism*, B. Hancke, M. Rhodes and M. Thatcher (eds.), Oxford: Oxford University Press.
- Hancke B., Rhodes M., Thatcher M.**, 2009, *Beyond Varieties of Capitalism*, in: *Debating Varieties of Capitalism. A Reader*, B. Hancke (ed.), Oxford: Oxford University Press.
- Hall P.A., Soskice D.**, 2001, *An Introduction to Varieties of Capitalism*, in: *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, P.A. Hall, and D. Soskice (eds.), Oxford: Oxford University Press.
- Hausner J.**, 2012, *Kurs na innowacje. Jak wyprowadzić Polskę z rozwojowego dryfu?*, Kraków: Fundacja Gospodarki i Administracji Publicznej.
- Iankova E.A.**, 2002, *Eastern European Capitalism in the Making*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Iankova E.A.**, 2010, *Central and Eastern European Capitalism: A Critical Perspective on the Varieties of Capitalism Approach for its Analysis*, in: *Emecon. Employment and Economy in Central and Eastern Europe*, vol. 1, www.emecon.eu/Iankova.
- Ingham G.**, 2011, *Kapitalizm*, Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- King L.**, 2010, *The Role of Existing Theories and the Need for a Theory of Capitalism in Central Eastern Europe*, in: *Emecon. Employment and Economy in Central and Eastern Europe*, vol. 1.
- King L., Sznajder A.**, 2006, *The State-Led Transition to Liberal Capitalism: Neoliberal, Organizational, World Systems, and Social Structural Explanations of Poland's Economic Success*, „American Journal of Sociology”, 112, no. 3 (November): 751–801.
- King L.P.**, 2007, *Central European Capitalism in Comparative Perspective*, in: *Beyond Varieties of Capitalism. Conflict, Contradictions, and Complementarities in the European Economy*, B. Hancke, M. Rhodes and M. Thatcher (eds.), Oxford: Oxford University Press.

- King L.P., Szelenyi I.**, 2005, *Post-Communist Economic Systems*, in: *The Handbook of Economic Sociology*, N. J. Smelser and R. Swedberg (eds.), Princeton: Princeton University Press.
- Knell M., Srholec M.**, 2007, *Diverging Pathways in Central and Eastern Europe*, in: *Varieties of Capitalism in Post-Communist Countries*, D. Lane and M. Myant (eds.), New York: Palgrave MacMillan.
- Kuokstis V.**, 2011, *What Type of Capitalism Do the Baltic Countries Belong To?*, vol. 1, <http://www.emecon.eu>: emecon.
- Lane D.**, 2007, *Post-State Socialism: A Diversity of Capitalism?* in: *Varieties of Capitalism in Post-Communist Countries*, D. Lane and M. Myant (eds.), New York: Palgrave Macmillan.
- Lane D.**, 2010, *Post-Socialist States and the World Economy: The Impact of Global Economic Crisis*, "Historical Social Research" 35: 218–241.
- Lipton D.**, 2000, *Globalizacja, otwartość i stabilizacja makroekonomiczna*, w: *Po dziesięciu latach – transformacja i rozwój w krajach postkomunistycznych*, J. Neneman (red.), Warszawa: Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych.
- Lubbe A.**, 2010, *Transformacja, modernizacja czy po prostu normalizacja? Wybory modelu gospodarki polskiej po 1989 roku*, w: *Modernizacja Polski: Struktury, agencje, instytucje*, W. Morawski (red.), Warszawa: Wydawnictwo Akadmickie i Profesjonalne, Akademia Leona Koźmińskiego.
- Molina O., Rhodes M.**, *The Political Economy of Adjustment in Mixed Market Economies: A Study of Spain and Italy*, in: *Beyond Varieties of Capitalism. Conflict, Contradictions, and Complementarities in the European Economy*, B. Hancke, M. Rhodes and M. Thatcher, (eds.), Oxford: Oxford University Press.
- Morgan G., Campbell J.L., Crouch C., Pedersen O.K., Whitley R.** (red.), 2010, *The Oxford Handbook of Comparative Institutional Analysis*, Oxford: Oxford University Press;
- Myant M.**, 2007, *The Czech Republic: From "Czech" Capitalism to "European" Capitalism*, in: *Varieties of Capitalism in Post-Communist Countries*, D. Lane and M. Myant (eds.), New York: Palgrave.
- Mykhnenko V.**, 2007, *Poland and Ukraine: Institutional Structures and Economic Performance*, in: *Varieties of Capitalism in Post-Communist Countries*, D. Lane and M. Myant (eds.), New York: Palgrave.
- Nolke A., Vliegenthart A.**, 2009, *Enlarging The Varieties of Capitalism: The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe*, "World Politics" 4: 670–702.
- Przeworski A.** (ed.), 1995, *Sustainable Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmidt R.**, 2007, *Eastern Germany's Incorporation into the Federal Republic*, in: *Varieties of Capitalism in Post-Communist Countries*, D. Lane and M. Myant (eds.), New York: Palgrave Macmillan.
- Schmidt V.**, 2002, *The Future of European Capitalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Seers D., Vaitos C.**, 1980, *Integration and Unequal Development: The Experience of the EEC*, New York: St Martin's Press.
- Staniszki J.**, 1994 (red.), *W poszukiwaniu paradygmatu transformacji*, Warszawa: ISP PAN.
- Stark D.**, 1996, *Recombinant Property in East European Capitalism*, "American Journal of Sociology" 101: 993–1027.
- Stark D., Bruszt L.**, 1998, *Postsocialist Pathways. Transforming Politics and Property in East Central Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Stubbs R., Underhill G.R.D.** (red.), 2006, *Political Economy and the Changing Global Order*, Oxford: Oxford University Press.

- Wnuk-Lipiński E., Ziółkowski M.**, 2001, *Założenia teoretyczne*, w: *Pierwsza dekada niepodległości. Próba socjologicznej syntezy*, E. Wnuk-Lipiński, M. Ziółkowski (red.), Warszawa: ISP PAN.
- Wojtyna A.**, 2005, *Alternatywne modele kapitalizmu*, in: *Dylematy wyboru modelu rozwoju gospodarczego Polski*, S. Lis (red.), Kraków: Akademia Ekonomiczna w Krakowie.
- World Bank, 2008, *Unleashing Prosperity. Productivity Growth in Eastern Europe and the Former Soviet Union*, Washington, D.C.
- Zielonka J.**, 2007, *Europa jako imperium. Nowe spojrzenie na Unię Europejską*, Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych.

Krzysztof Jasiecki

THE POLISH SYSTEMIC TRANSFORMATION FROM THE PERSPECTIVE OF THE DIVERSITY OF CAPITALISM

Abstract

As the title suggests, this article characterizes the systemic transformation of the Polish economy from the perspective of the institutional diversity of capitalism (i.e., *Varieties of Capitalism*). It synthetically presents the main objectives of the transformation, the most commonly discussed typologies of capitalism, and their application in Poland and the European post-communist countries. In this theoretical context the Polish economy is examined using a variety of criteria and typologies of capitalism (liberal, coordination, dependent, hybrid etc.). The article also lists the cognitive strengths and limitations of such a perspective analysis of the emerging economic model in Poland and other countries of Central and Eastern Europe.

Key words: diversity of capitalism (*Varieties of Capitalism*), capitalism in East-Central Europe, Polish variety of capitalism